

Kalbotyros įvadas. 3 paskaita. Planas

1. Hierarchiniai sintaksiniai santykiai ir jų vaizdavimas
2. Sintaksinės / gramatinės funkcijos (sakinio dalys)
3. Žodžių tvarka
4. Gramatinės kategorijos (įvadas)

Hierarchiniai sintaksiniai santykiai

Priklausomai nuo to, **kaip interpretuojami žodžių ir jų junginių santykiai**, keičiasi sintaksinės struktūros perteikiama reikšmė

Šiuose sakiniuose žodžiai tie patys, bet aprašomi skirtingi įvykiai, kodėl?

1) *Vaikinas pamatė [merginą [su žiūronais]]*

2) *Vaikinas pamatė [merginą] [su žiūronais]*

Dar plg.: *She walked her dog in a bikini*

Hierarchiniai sintaksiniai santykiai

O ką gali reikšti reiškia šie žodžių junginiai?

1) [*Mano [alaus baras]*]

2) [[*Mano alaus*] baras]

Kodėl juokingai skamba tokie skelbimai (šaltinis: Fromkin et al., *An Introduction to Language*, 2011: 121):

1) *For sale: an antique desk suitable for lady with thick legs and large drawers*

2) *We will oil your sewing machine and adjust tension in your home for \$10.00*

Hierarchiniai sintaksiniai santykiai

Dabar pasižiūrėkime, kiek interpretacijų galima pasiūlyti šiam sakiniui:

Miranda hunted rabbits with guns from the sheriff's office

(šaltinis: Hall, *An Introduction to Language and Linguistics*, 2005, 157–158)

Hierarchiniai sintaksiniai santykiai

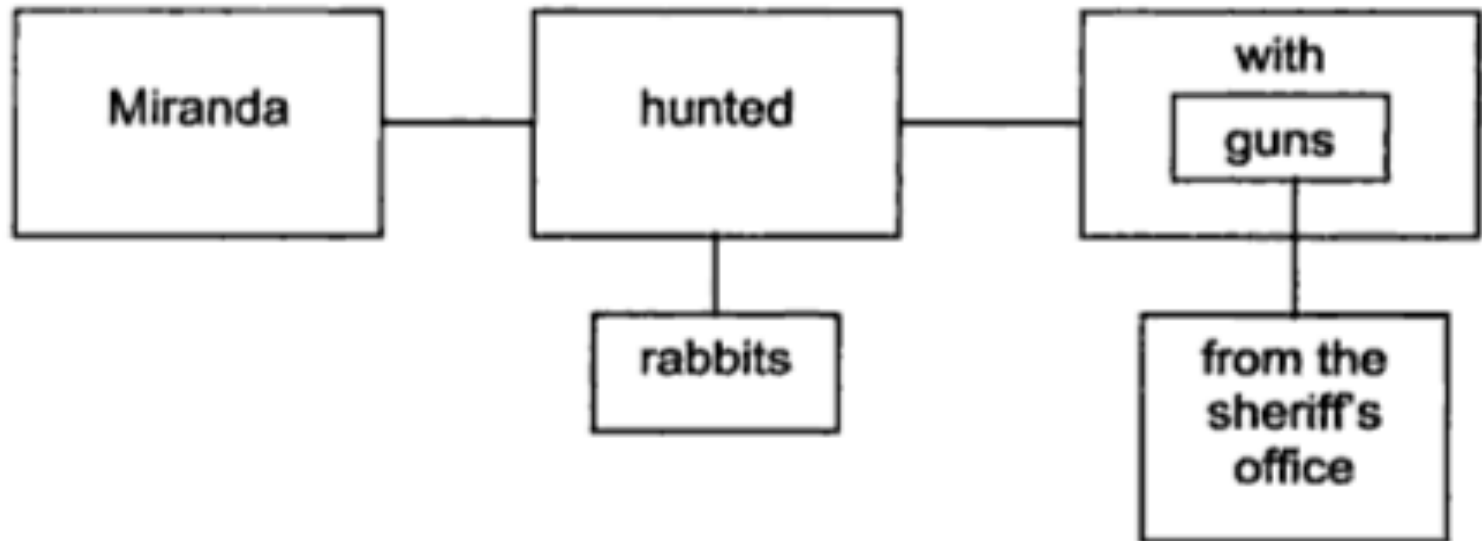

Figure 1 Rabbits getting hunted with the sherrif's guns

Hierarchiniai sintaksiniai santykiai

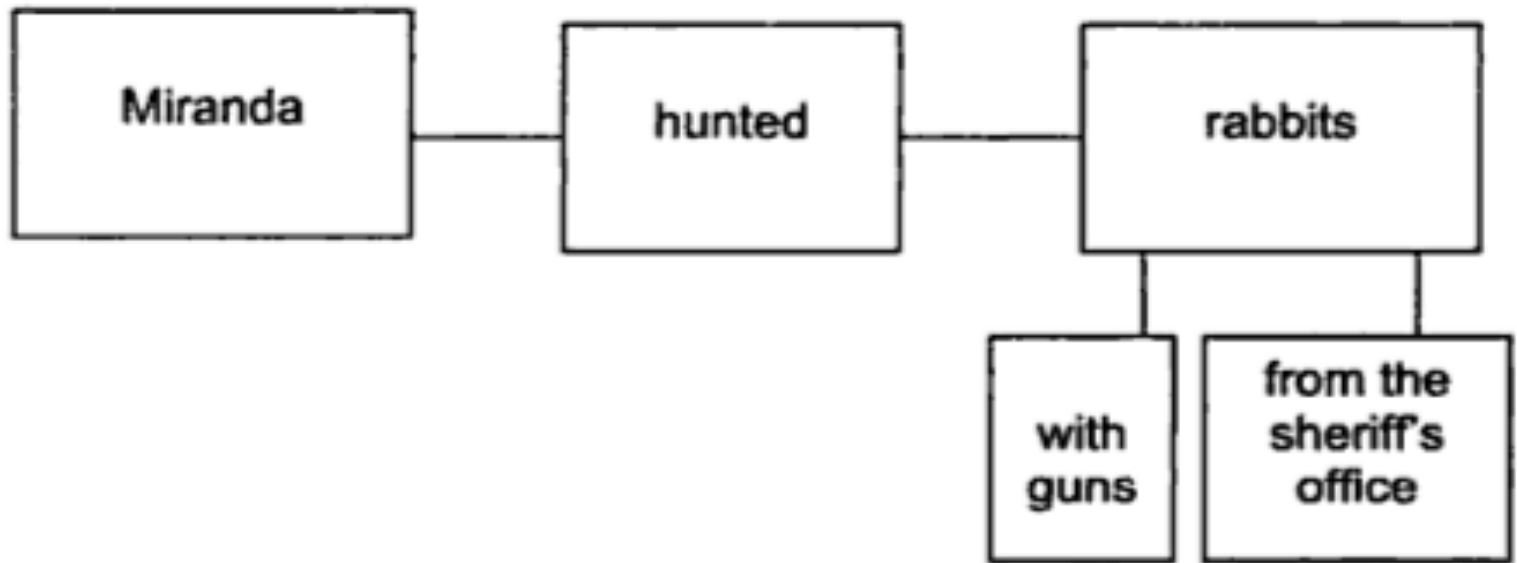

Figure 2 Armed deputy rabbits getting hunted

Hierarchiniai sintaksiniai santykiai

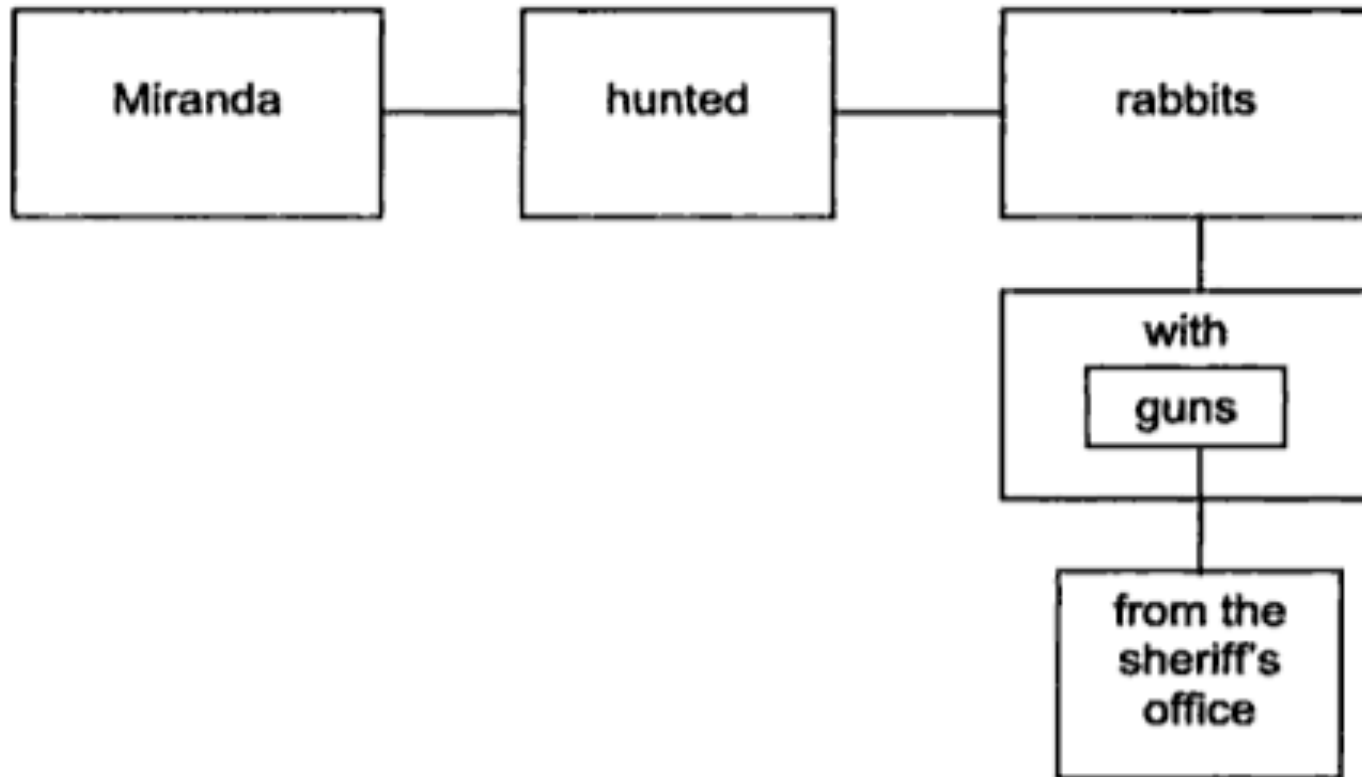

Figure 3 Armed criminal rabbits getting hunted

Žodžių junginių ir sakinių schemas

- Norint grafiškai pavaizduoti žodžių (ir jų junginių ryšius), braižomos tam tikros schemas

Jų gali būti įvairių, pavyzdžiui:

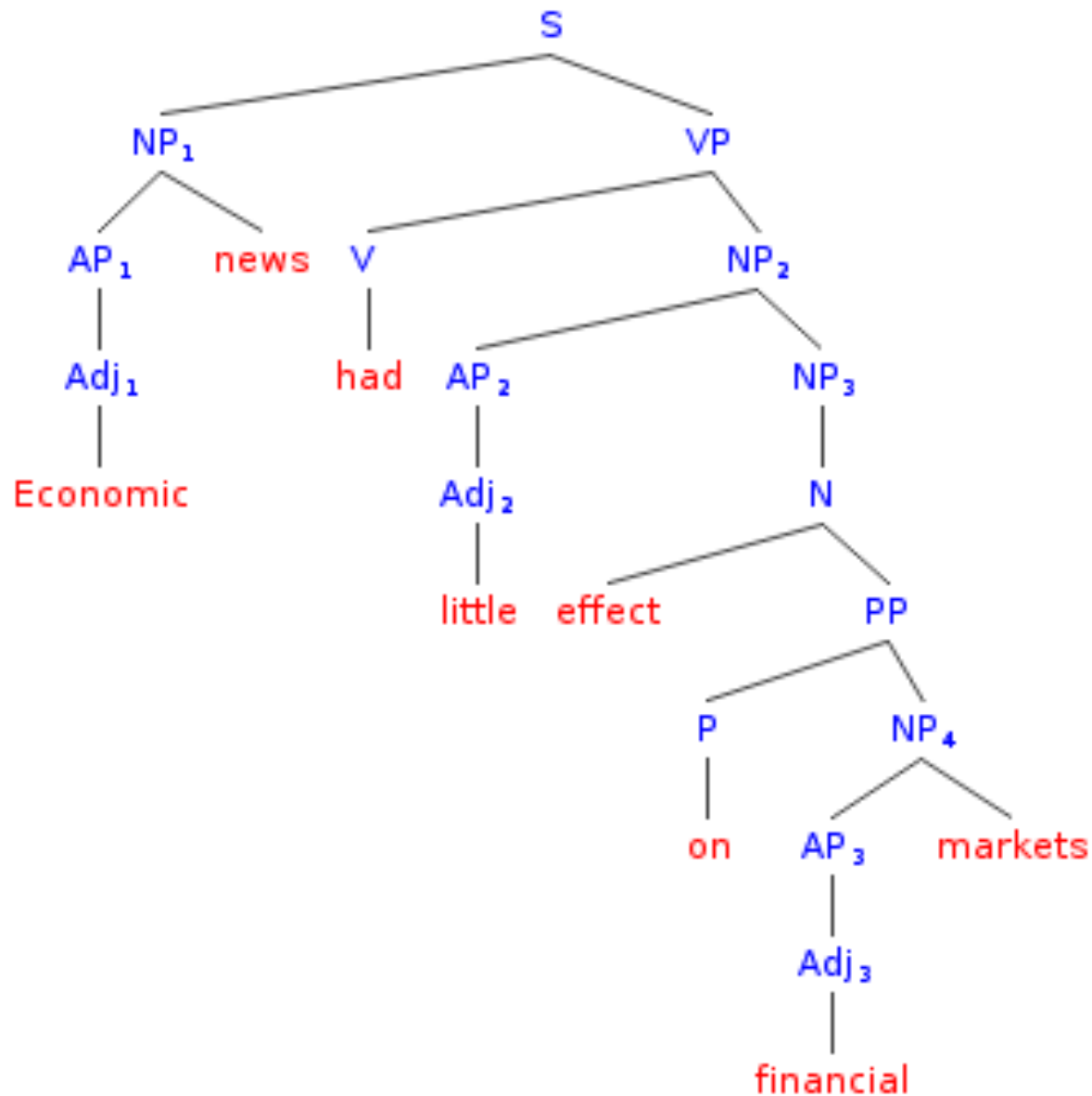
- **generatyvinės gramatikos** (*generative grammar*), kai kas jau braižote (tai ankstyvoji standartinė teorija – *standard theory*)
- **priklausomybių gramatikos** (*dependency grammar*)

Žodžių junginių ir sakinių schemas

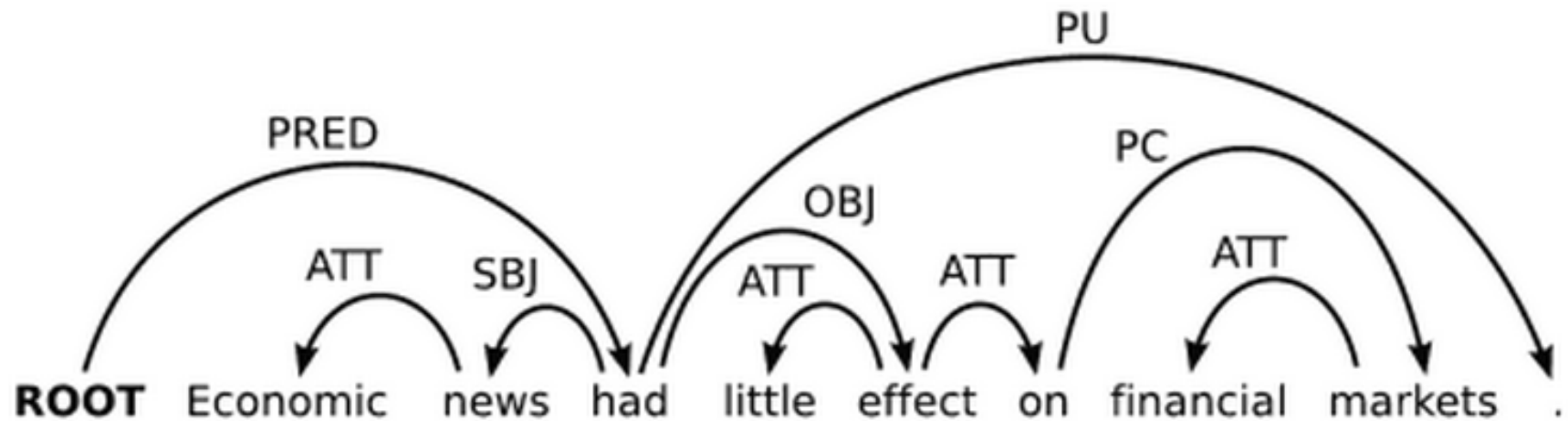
Generatyvinės gramatikos schemose akcentuojami žodžių junginiai (frazės) ir jų struktūra (*phrase structure*)

Priklausomybių gramatikos schemose siekiama parodyti **tiesioginę žodžių priklausomybę** ir jų sintaksines/gramatines funkcijas (jos žymimos nebūtinai; apie pačias f-jas žr. toliau)

Generatyvinė gramatika (standartinė teorija)

Priklausomybių gramatika

Santrumpos: ROOT — šaknies (nuo nieko nepriklausomas) mazgas; PRED — predikatas (tarinys); SBJ — subjektas (veiksnys); ATT — atributas (pažyminys); OBJ — objektas (papildinys); PC — prielinksnio komplementas; PU – skyrybos ženklas

Šaltinis: Kübler et al., *Dependency Parsing*, 2009, 2

Internetinės nuorodos

Žr. kurso puslapyje:

- [Generatyvinės gramatikos \(standartinės teorijos\) medžių braižymas](#) pagal schemas su laužtiniais skliaustais (viena pavyzdį jau matėte)
- [Automatinė \(anglų kalbos\) konstituentų struktūros \(ir kt.\) analizė](#) (gaunamuose rezultatuose pirmiausia žr. Jums greičiausiai pažįstamą žymėjimą skliaustais – *constituent tree*)
- [Priklausomybių gramatikos schemas](#) – **automatinė** sakinių analizė (anglų, vokiečių, švedų, prancūzų, ispanų ir suomių k.) (paskaitoje arba savarankiškai)
- **Automatinė** = tik **viena** iš galimų hierarchinės struktūros interpretacijų = **galimi netikslumai**

Ką jau žinome ir ko dar trūksta?

Jau žinome, kad:

- Subjektas ir predikatas – kiekvieno sakinio pagrindas
- Žodžiai sudaro žodžių junginius, o junginiai – sakinius
- Žodžiai ir žodžių junginiai susiję hierarchiniais santykiais

Ko dar trūksta:

- Iš žodžių santykių matyti jų **sintaksinės/gramatinės funkcijos (sakinio dalys)**
- **Žodžiai** junginiuose ir sakiniuose eina tam tikra **tvarka**
- Tam tikrų papildomų požymių (**gramat. kategorijų**)¹³

Sintaksinės/gramatinės funkcijos

Sintaksinės / gramatinės funkcijos (sakinio dalys; *syntactic / grammatical functions / relations*) **perteikia žodžių ir jų junginių tarpusavio santykius**

Raiškos požiūriu sintaksinės funkcijos konkrečiose kalbose užima tam tikrą vietą sakinyje ir gali būti reiškiamos tam tikromis formomis (to neaptarsime)

Sintaksines funkcijas paprasčiausia nusakyti (ir nustatyti) **pradedant nuo predikato**

Sintaksinės/gramatinės funkcijos

Vakar restorane

Jonas padovanojo Sandrai

nuostabų vėrinį

Tarinys/predikatas

Tarinys/predikatas (*predicate*) perteikia predikuojamą ypatybę (jau žinome):

Jonas padovanojo vėrinį

Sandara nustebo

Visi sužiuro

Tarinys/predikatas

Predikuojamoji ypatybė gali būti reiškiamą ir **būdvardžiu** arba **daiktavardžiu**

Jis jungiamas **jungtimi** (*copula*), kurią dalyje kalbų galima praleisti, ir vadinamas **predikatyvu** (*predicative*):

1) *Jonas buvo* (<- jungtis) ***laimingas / turtuolis***
(sakinyš, kur predikatyvas turi jungtį)

2) *Jonas* ***laimingas / turtuolis***
(sakinyš, kur predikatyvas yra be jungties)

Veiksnyš/subjektas

Veiksnyš/subjektas (*subject*) – funkcija, nurodanti, kam priskiriamas predikatas (jau žinome):

Jonas Sandrai padovanojo vėrinį

(plg. *Vėrinys buvo padovanotas Sandrai*)

Sandra nustebo

Visi sužiuro

Veiksnys/subjektas

Kaip pamenate, **veiksnių gali ir nebūti (beasmeniai sakiniai / sakiniai su nuliniu (∅) veiksnium):**

(∅) *Rudenėja.* (∅) *Temsta.* (∅) *Lyja.*

(∅) *Rytas.* (∅) *Saulė.* (∅) *Kava.*

Plg.: angl. *It rains*, vok. *Es regnet*, pr. *Il pleut*,
bet isp. (∅) *Llueve*, suom. (∅) *Sataa*, est. (∅) *Sajab* ir t. t.

Papildinys/objektas

Papildinys / objektas (*object*) – funkcija, nusakanti objektą, kuris nėra veiksnys, bet yra įtrauktas į predikato nusakomą veiksmą:

*Jonas padovanojo **Sandrai** vėrinį ir gėlių*

*Jonas pradžiugino **Sandrą** netikėta vakariene*

Skiriamas **tiesioginis, netiesioginis** ir **šalutinis** papildinys (*direct/indirect/oblique object*)

Papildinys/objektas

Tiesioginiu papildiniu laikomas objektas, patiriantis tiesioginį (ar labiausiai tiesioginį) subjekto poveikį:

*Jonas padovanojo Sandrai **vėrinį***

Netiesioginiu papildiniu laikomas objektas, patiriantis netiesioginį (ar mažesni) veiksnio poveikį (ir prototipiškai žymintis gavėją):

*Jonas padovanojo **Sandrai vėrinį ir gėlių***

Papildinys/objektas

Šalutiniu laikomas toks objektas, kuris nėra nei tiesioginis, nei netiesioginis (jis paprastai yra nebūtinasis veiksmožodžio argumentas / valentinis palydovas):

Jonas pradžiugino Sandrą netikėta vakariene

Papildinys / objektas

Papildinių kiekiu paremta ir **veiksmažodžių klasifikacija** į:

- **intranžityvinius** (*intransitive*): tiesioginio papildinio nėra, pvz.: *griūva, tirpsta, tyli*
- **tranzityvinius** (*transitive*): vienas (tiesioginis) papildinys, pvz.: *muša, pagavo, rado*
- **ditranžityvinius** (*ditransitive*): du papildiniai: tiesioginis ir **netiesioginis**, pvz.: *padovanojo, parodė, nupirko*

Užduotis

Pažymėkite santrumpomis, kokie čia veiksmažodžiai – intranzityviniai (intr.), tranzityviniai (tr.) ar ditranzityviniai (ditr.):

1.pagavo

2.atsiuntė

3.nugriuvo

4.įteikė

5.suvalgė

6.pragydo

Aplinkybė, pažyminys

Aplinkybė (*adverbial*) – funkcija, nusakanti predikacijos aplinką, sceną (laiką, vietą, būdą ir kt.):

Vakar (kada?) restorane (kur?) Jonas netyčia (kaip?) sudaužė brangią vazą

Pažyminys (angl. (*noun*) *modifier/adjunct, attributive (adjective)*) – funkcija, objektams priskirianti ypatybes nepredikaciniu būdu (pažyminys nėra siejamas su tariniu):

*... padovanojo **brangų** vėrinį; padovanojo **mažame** restorane; padovanojo **alaus** bare*

Žodžių tvarka

Užduotis: sudarykite iš šių žodžių junginius, o iš jų – pranešimą (sakinį); jei galite, išverskite žodžius į Jūsų studijuojamas kalbas ir tik tada sudarykite pranešimą:

*automobilis, klientas, meistras, atiduoti (arba nustebinti),
naujas, patikimas, senas*

.....

.....

.....

.....

.....

Žodžių tvarka

Žodžių tvarka (*word order*) – žodžių ir junginių išdėstymo eiliškumas

Žodžių tvarka pasaulio kalbose nėra vienoda

Kaip pavyzdžius nagrinėsime:

- **tranzityvinio veiksmažodžio (V) konstrukciją:** kokia tvarka jis jungiasi su subjektu (S) ir tiesioginiu objektu (O)
- **būdvardžio (Adj) vietą daiktavardiniame junginyje:** prieš daiktavardį (N) ar po jo

Žodžių tvarka

John (S) loves (V) Sandra (O)

Sandra (S) loves (V) John (O)

Jonas (S) myli (V) Sandra (O)

Sandra (S) myli (V) Jonas (O)

Išvada: lietuvių ir anglų kalboms būdingas žodžių tvarkos modelis **SVO**

Dėmesio: kalbame apie **neutralųjį (nežymėtąjį, unmarked) modelį**, nes, pvz., lietuvių kalboje galima ir kitokia šio sakinio žodžių tvarka, tik ten pradžioje einantis elementas jau bus pabrėžiamas

Žodžių tvarka (S, V, O)

Žodžių tvarkos modeliai pasaulio kalbose (kalbų sąrašai neišsamūs, tik iliustraciniai; modelių tvarka pagal dažnumą; pranešimas: *Jonas myli Sandrą*)

[*Jonas*] [*Sandrą*] [*myli*] (**SOV**, baskų, gruzinų, japonų, lotynų, turkų)

[*Jonas*] [*myli*] [*Sandrą*] (**SVO**, anglų, estų, ispanų, italų, kroatų, lenkų, lietuvių, prancūzų, rusų, slovėnų, suomių, švedų, vokiečių ir kt.)

[*myli*] [*Jonas*] [*Sandrą*] (**VSO**, airių, valų (velsiečių))

Žodžių tvarka (S, V, O)

[*myli*] [*Sandra*] [*Jonas*] (**VOS**, kai kurios Australijos ir Naujosios Gvinėjos, Šiaurės Amerikos ir kitos kalbos)

[*Sandra*] [*myli*] [*Jonas*] (**OVS**, kai kurios Afrikos, Pietų Amerikos, Australijos ir Naujosios Gvinėjos kalbos; retas modelis)

[*Sandra*] [*Jonas*] [*myli*] (**OSV**, kai kurios Australijos ir Naujosios Gvinėjos, Pietryčių Azijos, Pietų Afrikos kalbos; retas modelis)

Nėra vyraujančio neutralaus modelio (tai irgi galimas atvejis)

Žodžių tvarka (Adj N, N Adj)

Dėmenų tvarka daiktavardiniame junginyje, sudarytame iš daiktavardžio (N) ir būdvardžio (Adj)

[*linksmas žmogus*], (**Adj N**) (retesnis modelis: anglų, estų, lenkų, lietuvių, n. ir s. graikų, rusų, slovėnų, vokiečių, suomių, švedų, turkų ir kt.)

[*žmogus*] [*linksmas*] (**N Adj**) (dažnesnis modelis: italų, lotynų, prancūzų, ispanų, portugalų, baskų, arabų ir kt.)

Nėra vyraujančio neutralaus **modelio** (retas modelis: tagalų (Filipinuose), uru (Bolivijoje) ir kt.)

Užduotis: nustatykite žodžių tvarką

1. Nadebų (*Nadëb*, nadahupų k. šeima, Brazilija)

awad kalapée hapúh

jaguarą vaikas mato

‘Vaikas mato jaguarą’

Žodžių tvarka (sutrumpintai)_____

2. Temiarų (*Temiar*, austroazinių k. šeima, Malaizija)

dēk mənū?

namas didelis

‘Didelis namas’

Žodžių tvarka (sutrumpintai) _____

Pasaulio fragmentas

Situacijos vertimas kalbiniu pranešimu

1. Kalbėtojas pasirenka norimą nusakyti situaciją (pasaulio fragmentą)
2. Identifikuoja objektus ir ypatybes:
aš, tu, auksinis, žiūrėti, pagauti, žuvelė
(elementų *tu* ir *žiūrėti* nuotraukoje nematome)
3. Sudaro žodžių junginius, nustato elementų tvarką:
tu žiūrėti aš pagauti auksinė žuvelė
(arba: *tu žiūr- aš pagau- auksin- žuvel-*)

Papildomi objektų ir ypatybių požymiai

- Ko trūksta, kad kalbinis pranešimas būtų baigtas?
- Tam tikrų **papildomų** (objektų ir ypatybių) požymių
- „Nuogas“ objektų ir ypatybių (žodžių) rinkinys, sudėliotas pagal reikiamą žodžių tvarką:

angl.: *(you) look, I catch golden fish*

- Pažymėtos papildomos jų ypatybės:
*Look, I **have caught** a golden fish!*

Papildomi objektų ir ypatybių požymiai

- Vok.: *(du) schauen, ich fangen golden Fisch*
- *Schau mal, ich **hab-e ein-en** golden-en Fisch **ge-fangen!***
- Suom.: *(sinä) katsoa, minä saada kiini kultakala*
- *Katso, minä sa-**i-n** kiini kultakala-**n!***
- Lie.: *(tu) žiūrėti, (aš) pagauti auksinė žuvelė*
- *Žiūrė-**k**, pagav-**au** auksin-**ę** žuvel-**ę!***
- ir t. t.

Gramatinės reikšmės ir kategorijos

- Šiuos papildomus, bet **būtinai** pranešimuose **koduojamus** objektų ir ypatybių požymius vadiname **gramatinėmis reikšmėmis**
- Gramatinės reikšmės pagal savo prigimtį (požymio pagrindą) / vertę sudaro rinkinius, vadinamus **gramatinėmis kategorijomis**, pvz.:
 - *skaičius* – **kategorija**
 - *vienaskaita, dviskaita, daugiskaita* – skaičiaus kategorijos **reikšmės**

Gramatinės reikšmės ir kategorijos

- Kaip matėme, priklausomai nuo kalbos specifikos **privalome reikšti**
 - **tam tikras gramatinės kategorijas**
 - **ir tam tikru būdu**
- Gramatinės kategorijos yra **būdingos tam tikroms žodžių klasėms**
- Todėl kartais žodžių klasės yra apibrėžiamos pagal turimas gramatinės kategorijas (prisiminkime – morfologinis kriterijus)

Apibendriname

1. Žodžių junginiuose ir sakiniuose elementai susiję **hierarchiniais santykiais** (pagrindinis : priklausomasis)
2. Tuos santykius galime **interpretuoti ir vaizduoti keliais būdais** (generatyvinė gramatika, priklausomybių gramatika ir kt.)
3. Sakinyje **žodžiai ir junginiai atlieka tam tikras sintaksines/gramatines funkcijas** (subjekto, predikato, objekto ir kt.), kurios rodo jų santykį su kitais žodžiais ir junginiais

Apibendriname

4. Žodžių junginiuose ir sakiniuose **elementai išdėstomi laikantis tam tikros tvarkos**
5. Sakiniuose **būtinai reiškiami papildomi požymiai vadinami gramatinėmis reikšmėmis**
6. Vienodos prigimties/vertės **gramatinės reikšmės sudaro gramatinės kategorijas**

Literatūra

- *Kalbos konstruktorius*, 27–33 (sintaksinės/gramatinės funkcijos, žodžių tvarka), 34–38 (gramatinė kategorija) ir ten rekomenduojama literatūra
- Kiti Jūsų pasirinkti vadovėliai ir seminarų medžiaga šiomis temomis:
 - Sintaksinės/gramatinės funkcijos (sakinio dalys)
 - Žodžių tvarka
 - Gramatinės kategorijos ir reikšmės